

Dan Jönsson

Skrattet från höger

Så enkelt vann populismen

På nytt går ett spöke genom Europa. Men vilket och varför? Dan Jönsson frilägger rötterna till den europeiska högerpopulismen och ser gemensamma nämnare som har väldigt lite med invandring att göra.

Morgonen efter Jacques Chiracs seger över Jean Marie Le Pen i franska presidentvalet kunde man i Sveriges Radios *PI-Morgon* höra den före detta vänsterpartisten Annika Åhnberg anklaga sina tidigare partikamrater för att gå den franska högerextremismens ärenden. Genom sin negativa inställning till EU-samarbetet och sitt EMU-motstånd ansåg Åhnberg – tydligen på allvar – att Schyman och hennes parti "jämnar vägen" för främlingsfientliga politiker som Le Pen.

Det anmärkningsvärda är naturligtvis inte att en politiker som Åhnberg hyser åsikter av detta slag. Det egendomliga är snarare att public-serviceradion (liksom DN-debatt dagen innan) anser det förenligt med sitt uppdrag att vidarebefordra anklagelser som i varje normalt tempererad offentlighet skulle sorteras ut som paranoida. Någoting har hänt med det politiska debattklimatet i Europa. Under intryck av händelserna i Göteborg och Genua, 11 septemberattackerna och nu Le Pens framgångar, har de politiska etablissemangen fått tillfälle att postulera en konsensus, ett vaktslående kring en föregiven demokratisk värdegrund, uttryckt i det stora "vi" som väntas hålla samman mot ett hotfullt, marginaliserat "dom".

Utgången av andra rundan i det franska presidentvalet tycks ha gett ökad tyngd åt detta stora "vi". Farorna med en sådan konstruktion är flera – i första hand för att den är moralisk, inte politisk. Därmed utesluter den, som den slovenske författaren Slavoj Žižek påpekat, varje radikalt alternativ från den politiska scenen. För det andra skapar den alltså en frestelse bland mindre nogräknade debattörer att utdefiniera också fullständigt rimliga och rentav nödvändiga opinioner som "omoraliska" och i förlängningen politiskt illegitima.

Slutligen väcker detta polariserade klimat i värsta fall nytt liv i en politisk våldskultur som kan bli ytterst svår att handskas med. När den holländske högerpopulisten Pim Fortuyn mördades den 6 maj fann sig det chockade nederländska samhället i den paradoxala situationen att en av demokratins "icke rumsrena" blivit martyr för självaste demokratin. Samma överklighetskänsla måste ha drabbat den italienska vänster som just förberedde sina aktioner mot Berlusconi-regeringens inskränkningar i arbetsrätten, när arkitekten bakom den kritiserade reformen, juridikprofessorn och regeringsrådgivaren Marco Biagi, den 19 mars mördades av de sen några år

nyvaknade Röda Brigaderna.

Nej, visst: Italien är inte Nederländerna.

Men Europa är Europa. Och på en kontinent där den politiska framtiden länkas allt fastare i gemensamma banor blir också det förflutna i allt högre grad gemensamt. Åtminstone borde det bli så. I en union som kunde genomdriva politiska sanktioner mot ett medlemsland där folket röstat "fel" – Österrike 1999 – blir det naturligt att försöka se förbindelser. På så sätt ses också den kraftiga högerväg som svept fram i det ena europeiska valet efter det andra som gemensam: Haider, Le Pen, De Winter, Kjærsgaard, Berlusconi, Blocher, Portas och Fortuyn betraktas med all rätt om inte som partikamrater, så som besläktade representanter för samma skrämmande fenomen.

Och det som skrämmer är förstas historien.

Motståndskvinnan

Så går alltså på nytt ett spöke genom Europa.

"Ja, jag röstade på Le Pen fast jag är jude." En av de märkligaste bilderna i fransk television valkvällen den 21 april är onekligen den trinde bistroägaren i Strasbourg som i kalott och allt berättar om sitt stöd till den man som kallat förintelsen för "en historisk detalj".

Hur är det möjligt?

Många "demokrater" tycks överens om att utgången av andra omgången i franska presidentvalet, hur betryggande den än ser ut, gömmer ett verkligt spöklikt budskap. Inte i första hand för själva resultatens skull – de resultat som innebär att Jean-Marie Le Pen, som långsamt men enträget ökat sin röstandel från 0,74 procent i presidentvalet 1974, till 15 procent i valet 1995, i dag står starkare än någonsin. Vilket i sig kan tyckas oroande nog.

Ändå är det först när historiens mönster läggs över dessa siffror som bilden blir verkligt skrämmande. För – när var det nu de "demokratiska" krafterna i ett europeiskt land senast gick samman för att stänga ute en "odemokratisk" kandidat? Jo: i Tyskland 1932! I presidentvalet i april det året vann den konservative Hindenburg en betryggande seger över Hitler, tack vare stödröster från socialdemokratin. Men vem var det som nio månader senare utnämndes till rikskansler av samme Hindenburg...?

Hu.

Fast är det verkligen Historien som går igen? Är Jacques Chirac en Hindenburg; Le Pen en Hitler? Eller är historiektionerna i själva verket mest besvärjelser inför ett fenomen man helst inte vill se i ögonen? Hör kanske dagens främlingsfientliga högerpopulism, som den österrikiske samhällsforskaren Sebastian Reinfeldt hävdar, till den politiska "normaliteten" i Europa efter 1989?

Granskar man bilden lite närmre är det lätt att se att det förflutnas monster faktiskt inte har så stora likheter med dagens. Inte ens Jean-Marie Le Pen, den mest extreme av Europas högerpopulister, är någon fascist. Han har ingen revolutionär strategi, inga stormtrupper. Fascismen – och det finns det anledning att vara noga med – förutsätter som något helt centralt idén om en

stark statsmakt, som på alla nivåer genomsyrar samhällslivet. Le Pen och Fronten förespråkar snarare en "nattväktarstat" av ganska klassisk, liberalkonservativ modell.

Är då Le Pen rasist? Förmodligen. Till saken hör emellertid att Front National – precis som sina europeiska systerpartier – i hög grad distanserat sig från den vulgära, "biologiska" rasismen och hellre talar om "kulturskillnader". Den öppna, oborstade rasism som trots allt då och då ger sig tillkänna hos Le Pen och andra Frontens företrädare måste i ett europeiskt perspektiv snarast beskrivas som ett undantag. Intoleransen hos den europeiska nyhögern – om den har ett ansikte – bär nog fler drag av Danmarks Pia Kjærsgaard än av Frankrikes Le Pen.

Så vad handlar allting om egentligen?

Bland de förklaringar som brukar ges till högerpopulismens frammarsch kan man – grovt sett – urskilja tre huvudlinjer. Den första, som vi skulle kunna kalla "pendelteorin", går ut på att frammarschen för de "höger-radikala" partierna är resultatet av en naturlig, opinionsmässig svängningsrörelse av samma slag som den som på sjuttioalet ledde till en vänstervåg.

Den andra, låt oss kalla den för "protestteorin", bygger på antagandet att de etablerade partierna under lång tid ignorerat en utbredd, "folklig" opinion, framför allt i invandrarfrågan. När nya partier dyker upp, som "svarar" på denna opinion, reagerar väljarna med att rösta på dem.

Den tredje teorin, som omfattas av många vänsterdebattörer, kan kallas "marginaliseringsteorin". Den är besläktad med "protestteorin", men har en sociologisk utgångspunkt. Flykten till de högerpopulistiska partierna, hävdar den, bottnar ytterst i ett sökande efter något fast i en tid av osäkerhet. Globaliseringen och de nyliberala avregleringsprogrammen har fått till följd att många människor känner sig avskurna från både samhället och politiken. Ett parti som utlovar en annan, enklare gemenskap ter sig då självklart som ett lockande alternativ.

Samtliga dessa teorier har, från demokratisk synpunkt, uppenbara svagheter. Den första eftersom den ger ett drag av normalitet åt hela fenomenet. Den andra för att den tenderar att se "protesten" som legitim och därmed motiverar ett tillmötesgående. Den tredje för att den mest fungerar som en dålig ursäkt: beroende på graden av "marginalisering" befrias man i motsvarande mån från demokratiskt ansvar.

Så vitt jag ser finns inget skäl att acceptera någon av dessa undanmanövrer.

Det borde ju egentligen vara självklart. Rasistisk politik är inte legitim, och alla röstberättigade i ett demokratiskt val har alltid samma ansvar. Högerpopulismen är med andra ord ingen politisk "normalitet". Den är ett krissympptom.

Marknadspopulismen

Söndagen den 25 mars 2001 bjöd Pia Kjærsgaard och Dansk Folkeparti på "gränskaffe" i Sæd i Sønderjylland. Lagom till Danmarks inträde i Schengenunionen hade partiet för knappt en halv miljon kronor förvärvat en liten gränstation med tillhörande tomt. Byggnaden, förklarade Kjærsgaard under den vajande Dannebrogen, hade tillfälligt övertagits av partiet som en

symbol för "det breda, folkliga motståndet mot undergrävandet av Danmarks existens som den självständiga nation vi har varit i över tusen år".

Citatet är en typisk Kjærsgaard. I sin nyutkomna bok om Dansk Folkeparti, *Danskerne først*, beskriver journalisten David Trads hur uttalanden av detta slag blivit ett ledmotiv i partiets retorik. I sin kampanj mot Schengenavtalet förra våren publicerade Dansk Folkeparti annonser i dagspressen, med den myndiga parollen "Gränsen ligger fast" över ett stort foto av motståndsmannen och sedermera utrikesministern i befrielseregeringen, John Christmas Møller. Citatet, skriver Trads, är visserligen ryckt ur sammanhanget på ett hårresande sätt – i själva verket markerade dessa ord den danska efterkrigsregeringens beslutsamhet att inte utnyttja fredsslutet för att flytta gränsen mot Tyskland söderut.

Men för partiet tycks den sortens fakta spela mindre roll. Det viktiga, skriver Trads, är att få tillfälle att framställa sin politik som det man ytterst uppfattar den som: en fortsättning av motståndskampen.

Att "populism" i dag är ett så missbrukat begrepp har flera orsaker. Den viktigaste, som den brittiske samhällsvetaren Paul Taggart påpekat, är att populismen är en i sig opportunistisk strömning, som har en tendens att lösas upp i tomma intet när man betraktar den. Taggart urskiljer hursomhelst ett antal karakteristika, däribland ett antipolitiskt, antiinstitutionellt drag – och just den paradoxala avsaknaden av egentliga "kärnvärden".

Populismen är en "hjärtlös" ideologi. Den trycker på diverse opinionsknappar för att se vad som händer; i tider av kris mobiliserar den sina anhängare kring de frågor som för tillfället ser ut att vara "kritiska". Därför är den, menar Taggart, också ett episodiskt, övergående fenomen.

Så: vilken är vår tids stora, "kritiska" fråga?

Invandringen? Knappast.

Den europeiska högerpopulismens frammarsch under nittiotalet är däremot omöjlig att förstå om man inte låter den speglas i en annan, parallell process: omvandlingen av det ekonomiska integrationsprojektet EG i riktning mot en politisk union. Att här finns en opinionsmässig förbindelse är uppenbart; så innebar exempelvis den österrikiska folkomröstningen om EU 1994 det parlamentariska genombrottet för Jörg Haider och hans FPÖ. På samma sätt blev nej-segern i den danska EMU-omröstningen hösten 2000 den första stora "segern" för Dansk Folkeparti (liksom Fremskridtspartiet kunde ta åt sig en del av äran för nej-till Maastrichttraktaten 1992).

Och varför? Jo, helt enkelt för att denna stol stod tom. I land efter land i Europa, där man folkomröstat om viktiga EU-fördrag, har djupa klyftor visat sig i opinionen, med ett motstånd som överallt omfattat nästan hälften, ibland mer, av valmanskåren.

Men denna stora, EU-kritiska opinion har aldrig varit i närheten av någon motsvarande parlamentarisk representation. Högerpopulismen har ostört kunnat gå omkring och i det närmaste plocka fallfrukt i väljaropinionen – en tragedi, eftersom många EU-skeptiker i första hand drivits av en oro för demokratiska förluster i allmänhet, och kanske i synnerhet av avsmak för de manipulationer som ledande politiker inför dessa folkomröstningar tillåtit sig för att "säkra ett ja". Med andra ord har Pia Kjærsgaard en poäng, när hon

säger att "motståndet" är "brett" och "folkligt".

Men är det verkligen sitt eget "motstånd" hon talar om? En sak som lätt glöms bort är nämligen att Kjærsgaard, och det Fremskridtsparti hon ledde till 1995, ända fram till Maastricht var varma anhängare av EG:s integrationsprocess. Fremskridtspartiet var under Mogens Glistrup rentav det parti som mest entusiastiskt propagerade för ja i den omröstning som 1972 förde Danmark in i EEC. Kjærsgaards hårdnande EU-motstånd under nittioalet är ett motstånd inte mot den inre marknaden. Det är ett motstånd mot att fylla denna marknad med politiskt innehåll.

I en essä i antologin *Die neuen Verführer* föreslår den österrikiske religionsfilosofen Anton Grabner-Haider att högerpopulismen delvis bör förstås som en konsekvens av postmodernitetens existentiella "godtycklighet". Med en polycentrisk världsbild inom vilken "allt är tillåtet" skapar den, skriver han, ett "livsåskådningsvakuum". I en sådan situation, där identiteten aldrig upplevs annat än som en gäckande möjlighet, uppstår en "kult av det irrationella", uttryckt genom utbudet av underhållning, konsumtionsvaror och reklam. På detta överflöd av skenvärldar finns två tänkbara reaktioner, varav likgiltigheten är den ena. Den andra tar sig uttryck i en längtan efter nya myter: kommersiella, andliga – eller politiska.

En variant av "marginaliseringsteorin" alltså?

Nja, inte riktigt. Det som gör Grabner-Haider intressant är hans försök att hitta en mer allmän botten i den "politikens kris" som populismen är ett svar på. Den amerikanske författaren Thomas Frank närmar sig samma problem, men från ett annat håll, i boken *One Market Under God*. Frank attackerar här det fenomen han kallar "marknadspopulismen": den aggressiva, nyliberala ideologi som under nittioalet lagt under sig det politiska debattfältet med idéer som att "marknad" och "demokrati" i stort sett är synonyma begrepp; att demokratins sanna väsen uttrycks inte i valhandlingen utan i konsumtionsakten – och att följaktligen allmänhetens verkligt "demokratiska" företrädare, ja rentav de verkliga rebellerna, också är de som leder de mest framgångsrika företagen.

Bakgrunden till denna "marknadspopulism" finner Frank i den "backlash" som på sjuttioalet drabbade den amerikanska vänstern. Parallellerna med Europa är slående: flera av de ny populistiska partierna – som franska Nationella Fronten och "framstegspartierna" i Danmark och Norge – bildades just som reaktioner på det sena sextioalets vänstervåg. I flertalet fall som rena skatterevolter; den stenrike Glistrup fick exempelvis sitt politiska genombrott när han i teve stolt visade upp sitt skattekort med en präktig nolla i slutkolumnen.

Detta budskap – tillsammans med politikerföraktet – är också det enda där de populistiska partierna visat sig ideologiskt konsistenta. Så kan man i Le Pens program fortfarande hitta löftet om att "avskaffa inkomstskatten".

Och trots opportunistiska försök att profilera sig som en sorts socialt välfärdsparti driver Dansk Folkeparti en aggressivt nyliberal politik, med krav på begränsningar av barnbidragen, avveckling av samhällsstöd till barnomsorgen, privatisering av sjuk- och arbetslöshetsförsäkring och användaravgift på all offentlig service. Sedan regeringsskiftet har det redan resulterat i försämrat anställningsskydd, en drastiskt nedskuren kulturbudget, och ett förslag om att skära ner på alla utbildningar som inte "skapar jobb".

Ju närmare man ser på saken, desto mer tycks den populistiska pudelns kärna stå att finna just i denna sociala "icke-politik". En marknadsorienterad, antiinstitutionell antipolitik som efter delvis korporativ modell betraktar sig som "varken höger eller vänster" (Front National, FPÖ) och gärna demonstrativt sätter sig över sociala motsättningar genom att betona den samhälleliga "lagandan". Som i Bert Karlssons arbetsnamn på Ny Demokrati: "Team Sweden". Eller som i Berlusconis Forza Italia ("Heja Italien") vars hela struktur för övrigt byggdes upp efter modell från "lagledarens" företag Fininvest – med partiets kandidater som ett slags "försäljare", drillade i tevemässig effektivitet.

Och främlingsfientligheten då?

Jo, det är klart. Men vad jag måste fråga mig, efter att ha läst ett antal böcker och tidningsartiklar i ämnet, är var den kommer från egentligen. Den antipolitiska, korporativa drömmen om det stora "vi" tycks vara en frestelse inte bara för så kallat populistiska, utan också för en hel del "demokratiskt" etablerade politiker. "Normalitet" – eller en kris som blivit permanent? Valet är fritt.

Historiskt sett är bilden tydlig: inga av de populistiska partier som etablerades på sjuttioalet gjorde det på främlingsfientlighetens grund. Bortser man här – vilket det finns anledning till – från de "postfascistiska" partier som först under nittioalet reformerades i populistisk riktning (Österrikes FPÖ, Italiens MSI) var den något som tillkom senare: hos Le Pen och Nationella Fronten kring 1980; hos Glistrups Fremskridtsparti i mitten av åttiotalet. Då var marken förberedd. Le Pens brutala ekvation "två miljoner invandrare = två miljoner arbetslösa" är ingenting han själv har kommit på. Den hade länge cirkulerat i offentliga citat som detta: "Ett land med 900 000 arbetslösa och mer än två miljoner invandrade arbetare är inget land där problemet med jobben är olösligt."

För övrigt sagt av ledaren för RPR, och dåvarande franske premiärministern, Jacques Chirac. Året var 1976.

Litteratur

- David Trads: *Danskerne først!* (Gyldendal, Kbh 2002)
 Åke Malm: *Berlusconi – ett porträtt* (Svenska förlaget, Sthlm 2002)
 Paul Taggart: *Populism* (Open University Press, Buckingham 2000)
 Thomas Frank: *One Market Under God* (Anchor, New York 2000)
 Paul Hainsworth(red): *The Politics of the Extreme Right* (Pinter, London 2000)
 Susanna Berndt (red): *Die neuen VerFührer* (Styria, Graz 2001)

Published 2002–06–01
 Original in Swedish
 Contribution by Arena
 © Arena